

О.Г. Злобіна,
д-р соціол. наук

O.G. Zlobina,
Doctor of Sociol. Sci.

МОЛОДЬ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ: СПРОБА ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ

Abstract. On the basis of data of the European sociological research the comparative analysis of various social orientations of the youth of Ukraine and Russia is performed. Statistically significant differences in the trust levels to political and legal institutions, the satisfactions by the life, and the value orientations of the youth are revealed.

Спеціальні соціологічні дослідження, які фіксують особливості та головні тенденції змін у різноманітних орієнтаціях сучасної молоді, активно проводяться як українськими, так і російськими соціологами. Зокрема Інститут соціології РАН нещодавно представив аналітичну доповідь "Молодь нової Росії", в якій міститься порівняльний аналіз результатів досліджень молодіжних проблем, проведених на аналогічних структурах вибірки із застосуванням подібного методичного інструментарію у 1997 та 2007 рр. [1]. В Україні також не бракує соціологічних досліджень та наукових публікацій, присвячених проблемам молоді [2]. Водночас порівняльні дослідження молоді України та Росії досі майже відсутні. Принаймні нам відомо лише одне спеціальне порівняльне соціологічне дослідження молоді в Азербайджані, Росії та Україні, проведене у 2002 р. [3]. Водночас значний інтерес становлять саме відмінності, які можна побачити серед молоді пострадянських країн. Росія та Україна в цьому сенсі особливо показові, оскільки молодь цих країн формується в схожому соціокультурному середовищі, але в досить відмінних соціально-економічних та соціально-політичних умовах. Матеріали для проведення порівняльного аналізу з'явилися завдяки спільній участі України та Росії в третій хвилі "Європейського соціального дослідження" (European Social Survey – ESS)¹, яке проводиться за єдиною методикою у більш як 20 європейських країнах. Анкета опитування містить низку блоків, з яких для аналізу нами було виокремлено питання, спрямовані на оцінку політичних інститутів, правової системи, загального рівня життя та життєвих орієнтацій молоді².

¹ Опитування було здійснено восени 2006 р., в Україні було опитано 2002 респонденти, в Росії 2437 респондентів.

² До аналізу залучено відповіді респондентів у віці від 15 до 35 років (в Україні – 503 особи, в Росії – 714 осіб). Представниками цієї вікової групи соціальна самореалізація здійснюється вже в умовах незалежності порівнюваних країн.

Насамперед, дані засвідчили, що, попри значну відмінність розгортання політичних процесів в Україні та Росії, ця сфера життя не є предметом пильного інтересу молоді в кожній з країн (рис. 1). Активний інтерес виявляють до політики менше 3% молодих українців та росіян. Водночас маємо дещо суперечливу ситуацію: в Росії більше молоді, яка загалом цікавиться політикою (33% проти 27,8% в Україні), проте в Україні значно менше тих, хто не цікавиться нею зовсім (18,3% проти 28,7% у Росії). Очевидно, це насамперед пов'язано з бурхливістю політичного життя в Україні, дистанціюватися від якого досить складно.

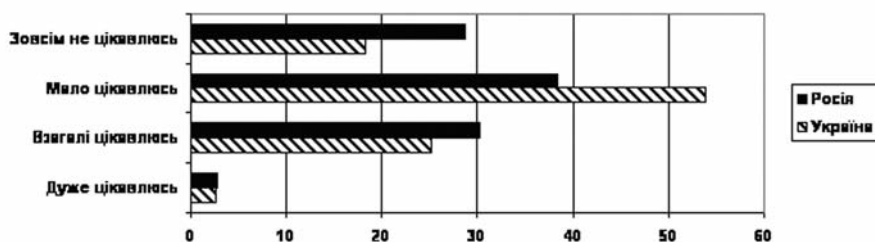

Рис. 1. Рівень зацікавленості політикою серед української та російської молоді, %

До того ж виявилось, що російська молодь сприймає політичне життя як більш зрозуміле. Хоча і в Україні, і в Росії частка тих, хто часто не розуміє того, що відбувається в політиці, більша порівняно з тими, хто рідко вважає її надто складною, серед української молоді до групи тих, хто часто не розуміє політичних подій, потрапило у 2,2 разу більше молоді, ніж до групи тих, хто рідко відчуває подібні труднощі (серед росіян аналогічне співвідношення становить лише 1,25 до 1). Відповідно більша в Україні і частка тих, хто зазначає, що їм складно скласти власну думку про політичні питання. Серед української молоді таких 49,7%, а серед російської – 38,9%, натомість частка тих, кому це зробити легко, практично однакова (16,5% проти 16,2%).

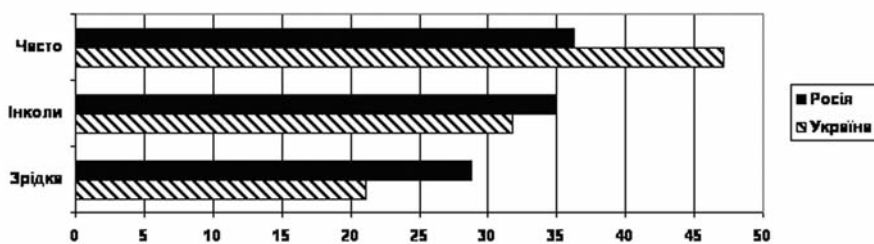

Рис. 2. Розподіл відповідей української та російської молоді на запитання "Як часто політика здається настільки складною, що Ви зовсім не розумієте, що ж відбувається насправді?", %

Виявилось також, що в обох країнах молодь не лише не надто розуміється на політичних процесах, а й помітно не довіряє політичним інститутам. Проте рівень недовіри української молоді до парламенту і політичних партій своєї країни статистично значимо більший, ніж серед молоді російської. Так, оцінюючи рівень довіри за шкалою від 0 – "зовсім не довіряю", до 10 – "повністю довіряю", молоді українці продемонстрували довіру до парламенту на рівні 2,34 бала, а росіяни на рівні 3,51 бала. Політичним партіям українська молодь довіряє приблизно так само, як і парламенту (2,22 бала). Рівень довіри російської молоді до політичних партій менший, ніж до власного парламенту (2,96 бала), проте все одно значимо вищий порівняно з довірою молоді української. При цьому слід відмітити, що українська молодь схильна до повної недовіри значно сильніше порівняно з російською. Так, зовсім не довіряють політикам (0 балів за 10-бальною шкалою) 34,1% українців і 18,9% росіян, повністю не довіряють власному парламенту відповідно 32,1% та 14,9%.

Ставлення молоді в Україні та Росії до міжнародних політичних організацій загальною толерантніше, ніж до політичних інститутів всередині країни, хоча, знову таки, довіра російської молоді трохи вища порівняно з молоддю українською. Остання загалом виявила більшу довіру до Європейського парламенту, ніж до ООН (4,11 проти 3,7 бала), а от серед молоді російської навпаки, рівень довіри до ООН трохи вищий, ніж до Європейського парламенту (4,44 проти 4,11).

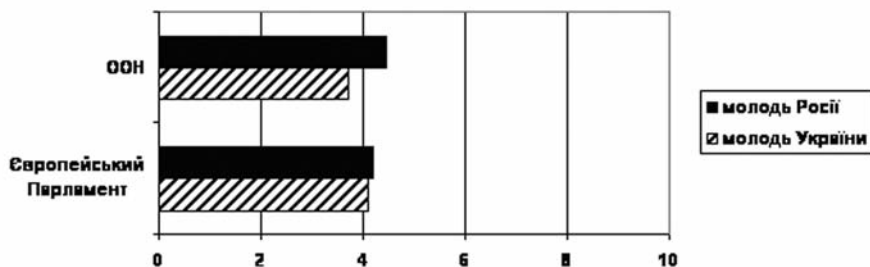

Рис. 3. Рівень довіри молоді України та Росії до міжнародних політичних організацій, %

Отже, бачимо, що більшість молоді і в Україні, і в Росії політика мало цікавить, її погано розуміють, а політичним інститутам не надто довіряють. Водночас українська молодь залучена до політичного життя власної країни значно сильніше, ніж російська. Дуже показовою є в цьому сенсі реальна участь молоді в політичних процесах. Хоча і українська, і російська молодь незначною мірою залучена до діяльності політичних структур, оскільки лише 3,7% росіян і 2,7% українців зазначили, що вони безпосередньо працювали в політичній партії або русі, участь молоді у виборчому процесі різниться радикально. Брала участь в останніх виборах до парламенту країни 43,5% молодих росіян і 81,6% молодих українців. Отже молодь в Україні досить активно прагне впливати на стан справ у країні принаймні через участь у вибо-

рах. Водночас рівень задоволеності молодих українців розвитком демократії в країні статистично значимо нижчий, ніж серед молодих росіян (3,31 бала проти 4,16 бала за 10-бальною шкалою). При цьому і в Україні, і в Росії молоді люди практично не беруть участі у формуванні громадянського суспільства, принаймні безпосередньо в громадських організаціях та об'єднаннях працює лише 4% молодих росіян та 1,5% молодих українців, в той час як, за даними того ж опитування, в таких країнах, як Австрія, Данія, Бельгія, Фінляндія, Швеція, в роботі різних організацій та об'єднань бере участь близько 25% молоді.

Загальний рівень задоволеності молодих українців розвитком демократії в країні статистично значимо нижчий, ніж у молодих росіян (3,31 бала проти 4,16 бала за 10-бальною шкалою). Така критична позиція української молоді щодо розвитку демократії досить тісно пов'язана із загальною оцінкою стану справ у країні. Якщо звернутися до задоволеності молоді нинішнім станом економіки в країні, то російська молодь за 10-бальною шкалою оцінила її на 4,18 бала, а в української молоді така задоволеність майже удвічі нижча – 2,32 бала. Ще більша різниця спостерігається в задоволеності діями уряду (2,11 бала в українців проти 4,64 бала в росіян). На тлі значно вищої незадоволеності української молоді станом економічного розвитку країни та роботою уряду, зрозуміло, що очікування від демократії як способу вирішення проблем країни через зміну влади значні, а от справджуються вони мало. Водночас російська молодь, яка знаходиться в більш сприятливій економічній ситуації, загалом набагато більше довіряє власному уряду, меншою мірою прагне змін, а отже загалом задоволена станом демократії як інструмента, який формально наявний, а практично не надто потрібний. Про слушність такого припущення свідчить і ставлення молодих респондентів до перспективи заборони політичних партій, які виступають проти демократії. Російська молодь продемонструвала виразну тенденцію виступу проти такої заборони. Повністю або частково не погодилися з її необхідністю майже половина росіян – 44,7%, серед українців таких виявилось більш ніж удвічі менше – 21,9%.

Значні відмінності спостерігаємо і в ставленні молоді порівнюваних країн до правових інститутів. Рівень довіри молодих українців до судово-правової системи становить 2,79 бала, в молодих росіян він статистично значимо вищий – 4,09 бала. Знову-таки, привертає увагу високий рівень абсолютної недовіри. Нульовим балом оцінили свою довіру до судово-правової системи 24,6% українців. Серед росіян таких удвічі менше – 12,2%. Значуще відрізняється і довіра української та російської молоді до міліції. В Україні ця довіра найнижча в Європі – 2,68 бала, Росія за цим показником (3,55) іде одразу за Україною, але рівень довіри тут статистично значимо вищий. Повністю не довіряють правоохоронним органам 27,3% молодих українців та 19% молодих росіян.

Дані дослідження показують, що така різниця не є прямим наслідком гіршої роботи української правоохоронної системи порівняно з російською. Рівень потенційного відчуття небезпеки в життєвому середовищі в молодих українців та росіян досить подібний, причому загалом у росіян він навіть трохи вищий. Небезпечно почу-

ваються, коли йдуть у сутінках у районі свого проживання, 45% українців та 41,9% росіян, бояться стати жертвами пограбування 14,3% українців та 19,9% росіян, жертвами нападу 10,2% українців та 16,7% росіян. Фактична кількість реально потерпілих, за даними дослідження, серед українців також менша, ніж серед росіян. Так, зазначили, що вони самі або члени їхніх сімей ставали жертвами пограбування або фізичного насильства за останні п'ять років, 15,1% молодих українців. Серед росіян таких виявилось майже удвічі більше – 28%. Водночас, як ми бачили, довіра молодих росіян до правоохоронних органів загалом вища, ніж в українців. Можна припустити, що недовіра останніх скоріше презентує загальну незадоволеність української молоді станом справ у державі, ніж реакцію на реальні загрози, з якими не може впоратися правоохоронна система.

Особливо сильно відрізняються очікування молодих українців та росіян стосовно можливої загрози терористичних актів. Для більшості української молоді це скоріше гіпотетична можливість, для більшості молоді російської – цілком реальна (табл. 1).

Таблиця 1

Очікування молоді щодо можливості скоєння терористичного акту в країні у найближчий рік, %

	Україна	Росія
Дуже ймовірно	5,8	23,3
Досить ймовірно	25,5	51,3
Не дуже ймовірно	46,6	22,4
Зовсім неймовірно	22,1	2,9

Водночас вимоги щодо правоохоронних органів, які мають забезпечити населення від загрози теракту, в українській молоді навіть вищі, ніж у російської. Так, згодні з тим, що якщо людину підозрюють у підготовці теракту, то міліція повинна мати право тримати цю людину у в'язниці, поки не з'ясується її непричетність, 73,7% українців і 64,8% росіян. Навіть можливість катування ув'язнених в тюрмах за умови, якщо таким чином можна отримати інформацію, необхідну для попередження теракту, українські молоді люди підтримують більшою мірою, ніж росіяни. Серед українців погоджуються з тим, що це можливо, 28,7%, поміж росіян – 23,2%.

Загалом і для молодих українців, і молодих росіян характерна тенденція сприймати безпосереднє соціальне оточення з недовірою, причому у відповідях на такі запитання між ними не фіксується статистично значимої різниці. Так, вони скоріше схиляються до думки, що варто бути обережним, ніж до того, що більшості людей можна довіряти (середній бал за 10-бальною шкалою в українців 3,92, в росіян 4,09), вважають, що більшість людей скоріше намагатимуться використати або ошукати їх, якщо будуть мати нагоду, ніж будуть старатися поводити себе чесно та порядно

(відповідно 4,59 та 4,83). Нарешті і молоді українці, і молоді росіяни тяжіють до думки, що люди переважно дбають про власний інтерес, а не намагаються допомагати іншим (3,3 та 3,76 бала).

У цьому досить індивідуалістичному світі, який і українська, і російська молодь сприймає як такий, де годі чекати допомоги від безпосереднього соціального оточення, досить великі сподівання покладаються на регулятивну роль держави, яка має гарантувати підтримку певного соціального балансу. Загалом в українській молоді такі сподівання значно виразніші, ніж у російській. Погоджуються з тим, що уряд повинен вжити заходів для зменшення різниці в рівнях доходів людей, 80,7% молодих українців та 68,6% молодих росіян. Очевидно, це значною мірою пов'язано із їх реальними доходами (табл. 2). За даними дослідження, частка тих, хто відчуває певні складнощі або навіть серйозні матеріальні труднощі, і серед української, і серед російської молоді перевищує половину опитаних. Проте поміж українців тих, хто має проблемний або незадовільний матеріальний стан, значно більше, ніж поміж росіян (68,7% проти 51,2%).

Таблиця 2

Оцінка населенням Росії та України стану сімейного доходу, %

	Україна		Росія	
	До 35 років	Старше 35 років	До 35 років	Старше 35 років
Живу комфортно на цей дохід	1,6	1,0	6,3	3,0
Можна жити на цей дохід	30,6	18,6	42,4	27,5
При такому доході відчуваю певні складнощі	47,7	47,1	36,5	43,0
При такому доході відчуваю серйозні матеріальні труднощі	20,1	33,3	14,7	26,6

При цьому показово, що загалом оцінка молоддю рівня доходу сім'ї як в Україні, так і в Росії вища, ніж така ж оцінка, здійснена людьми старшого віку, а отже матеріальний стан молоді принаймні сприймається нею як дещо кращий. Проте і молоді росіяни, і молоді українці скоріше незадоволені власним матеріальним становищем, який вони оцінили за 10-бальною шкалою відповідно на 4,7 та 4,8 бала. Знову-таки, підкреслимо, що цей показник у людей старше 35 років і в Україні і в Росії приблизно на бал менший і становить відповідно 3,81 та 3,91 бала.

Незадоволеність рівнем доходу, що тягне за собою неможливість адекватного забезпечення базових потреб людини, безпосередньо відбивається на загальному рівні задоволеності молоді сьогоdnішнім життям. В українській молоді він найнижчий серед усіх європейських країн і становить лише 5,35 бала за 10-бальною шкалою. В росіян цей показник статистично значимо вищий і становить 5,95 бала. Вод-

ночас слід зазначити, що загальний рівень задоволеності життям серед молоді помітно вищий, ніж серед представників інших вікових груп. Так, серед українців старше 35 років він становить лише 4,04 бала, а серед росіян такого ж віку 4,92 бала.

Отже, загалом рівень задоволеності життям серед української молоді значимо нижчий, ніж серед російської. Проте можна досить упевнено припустити, що це насамперед пов'язано із гіршою оцінкою українською молоддю загальної ситуації в суспільстві. Порівняння оцінки власного життя не в суспільному, а в особистісному контексті, переконливо доводить, що між молодими росіянами і українцями немає суттєвої різниці, а по деяких позиціях українці демонструють більшу задоволеність порівняно з росіянами. Принаймні кількість тих, хто згоден із тим, що в цілому їхнє життя майже таке, яким вони хотіли б його бачити, становить серед української молоді 40,7%, а серед російської 36,7%, а тих, хто зазначив, що завжди дивиться на своє майбутнє із оптимізмом, серед української молоді 82,8%, а серед молоді російської 79,4%.

Українська молодь демонструє вищу задоволеність своєю роботою. За десятибальною шкалою українці оцінили її на 6,4 бала, а росіяни на 6,0 балів. І українці, і росіяни вважають свою роботу досить цікавою. Їхня оцінка за п'ятибальною шкалою (від "1 – робота ніколи не цікава" до "5 – робота весь час цікава") становить відповідно 3,98 та 3,95 бала. Водночас, оцінюючи за такою ж шкалою наповненість роботи стресами, російська молодь продемонструвала вищий рівень напруженості. В українців середній бал стресогенності роботи становив 2,58 бала, а в росіян – 3,15 бала. Водночас українці меншою мірою задоволені матеріальною оцінкою результатів своєї праці. Принаймні не згодні з тим, що їхня зарплата відповідає затраченим зусиллям та успіхам, досягнутим у роботі, 52,8% українців та 44,1% росіян. Проте українці більше задоволені співвідношенням між тим часом, що витрачають на роботу, та тим часом, який присвячують іншим сторонам свого життя (відповідні оцінки становлять 5,56 бала проти 5,09 бала за 10-бальною шкалою).

При цьому, загальна оцінка задоволеності тим, як на сьогодні склалося їхнє життя, у молоді порівнюваних країн статистично не відрізняється і становить за 10-бальною шкалою відповідно 6,28 бала в молодих українців та 6,12 бала у молодих росіян.

Слід зазначити, що, попри виразну впевненість у власній спроможності будувати своє майбутнє, уявлення про те, яким воно має бути, в української і російської молоді неоднакове. Це пов'язано із помітною різницею в системі ціннісних пріоритетів молодих українців та росіян. Виявилось, що палітра ціннісних орієнтацій російської та української молоді помітно відрізняється у багатьох аспектах. Насамперед, показово, що росіяни більшою мірою прагнуть досягнення успіху. Вважають, що для них важливо бути успішними, та сподіваються, що люди визнають їх досягнення, 63,7% росіян і лише 46,8% українців. У росіян виразніше прагнення бути шановною людиною, бажання керувати людьми. Таку орієнтацію демонструють відповідно 54% росіян і 38,9% українців. Для російської молоді вище і цінність багатства як такого. Вважають для себе важливим бути багатим, мати багато грошей та дорогі речі 40,6% росіян та 29,1% українців.

Росіяни також більше цінують самостійність та незалежність. Вважають для себе важливим самостійно приймати рішення про те, що робити, відчувати себе вільним та незалежним 69,8% молодих росіян. Водночас серед української молоді це визнають важливим для себе 57,9%. Для росіян також більш важливо бути творчою людиною. Цього прагне 53% російських молодих людей та лише 41,3% української молоді. Важливість демонструвати свої здібності, прагнення того, щоб люди захоплювалися тим, що вони роблять, притаманне, 56% молодих росіян і лише 34,4% молодих українців.

Для української молоді досить важливою виявилася цінність нормативності як такої. Для неї важливішими є традиції, дотримання релігійних або сімейних звичаїв. Таку позицію підтримують 59,5% українців та лише 38,5% росіян. До того ж українська молодь більшою мірою налаштована завжди поводити себе правильно, уникати вчинків, що можуть викликати осуд. Цю позицію вважають близькою 48,5% українців і 40,4% росіян, крім того 39,6% молодих українців вважають, що для них характерно завжди дотримуватися правил, навіть якщо ніхто за ними не спостерігає, серед російської молоді таких лише 25,8%. Виявилось також, що для української молоді більш значущими є цінності взаємодопомоги та підтримки. Вважають, що для них важливо допомагати оточуючим людям, дбати про їх благополуччя, 52,2% молодих українців та 41,2% молодих росіян.

Слід зазначити, що, попри всі відмінності між молоддю Росії та України, життя для неї складається загалом не так уже й погано. Принаймні, відповідаючи на запитання про те, наскільки щасливими вони себе відчують, і молоді українці, і молоді росіяни оцінили своє відчуття щастя абсолютно однаково, на 6,57 бала за 10-бальною шкалою. Водночас згодні з тим, що в цілому їхнє життя майже таке, яким вони хотіли б його бачити, менше половини молоді обох країн. Серед українців так вважають лише 40,7%, серед росіян – 36,7%. Проте молодь в обох країнах демонструє досить високу впевненість у власних силах: 64,9% молодих українців та 69,1% молодих росіян вірять, що можуть самі вирішувати, як їм жити, водночас не погодилися з цим твердженням лише 6,1% молодих росіян та 10,3% молодих українців. Отже, загалом і українська, і російська молодь загалом налаштована будувати своє майбутнє власними зусиллями.

-
1. Молодежь новой России: ценностные приоритеты : аналит. докл. / подготовлен в сотрудничестве с Представительством Фонда имени Фридриха Эберта в Российской Федерации. – М. : Ин-т социологии РАН, 2007.
 2. Численні проекти виконані зокрема Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді; Українським інститутом соціальних досліджень та іншими науковими центрами. Результати цих досліджень представлені у численних публікаціях, див. наприклад: Молодь України у дзеркалі соціології / за ред. О. Балакіревої, О. Яременка. – К. : УІСД, 2001; *Паніна Н.В.* Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття, і морально-психологічний стан в умовах тотальної аномії / Н.В. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 5–26 та ін.
 3. *Дюк Надя М.* Первое свободное поколение : молодежь, политика и идентичность в России, Украине и Азербайджане // Вестн. обществ. мнения. – 2003. – № 1 (67).